

TANIL BORA • Türk Sağının  Hali
Milliyetçilik, Muhafazakârlık, Islâmcılık

Birikim Yayınları, 1998-2015 (9 baskı)
© 1998 Birikim Yayıncılık A. Ş.

İletişim Yayınları 2244 • Birikim Kitapları 10
ISBN-13: 978-975-05-1863-8
© 2017 İletişim Yayıncılık A.Ş. (1. Basım)
1. BASKI 2017, İstanbul
2. BASKI 2018, İstanbul

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Ümit Kıvanç

UYGULAMA Hasan Deniz

DÜZELTİ Sait Kızılırmak

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TANIL BORA

Türk Sağının Üç Hâli

Milliyetçilik,
Muhafazakârlık,
İslâmcılık

TANIL BORA 1963 Ankara doğumlu. İstanbul Erkek Lisesi ve A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. İletişim Yayınları'nda editörlük yapıyor. *Birikim* dergisinde yazıyor. 1993-2014 yılları arasında *Toplum ve Bilim* dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. Kitapları: *Yeşiller ve Sosyalizm* (derleme, İletişim, 1988); *Rudolf Bahro: Nasıl Sosyalizm, Hangi Yeşil, Niçin Tinsellik?* (derleme, Ayrıntı, 1989, 1996); *Devlet Ocak Dergâh* (Kemal Can'la birlikte, 1991); *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu* (Birikim, 1991; İletişim, 2018); *Futbol ve Kültürü* (derleme, R. Horak ve W. Reiter'le birlikte, İletişim, 1993); *Bosna-Hersek: "Yeni Dünya Düzeni"nin Av Sahası* (Birikim, 1994; İletişim, 2018), *Milliyetçiliğin Kara Baharı* (Birikim, 1995), *Yeni Bir Sol Tahayyül İçin* (derleme, Birikim, 2000), *Takımdan Ayrı Düz Koşu* (derleme, İletişim, 2001), *Devlet ve Kuzgun 1990'lardan 2000'lere MHP* (Kemal Can'la birlikte, İletişim, 2004), *Taşraya Bakmak* (İletişim, 2005), *Kârhane Romantizm* (İletişim, 2006), *Medeniyet Kaybı* (Birikim, 2006), *Türkiye'nin Linç Rejimi* (Birikim, 2008), *Sol, Sinizm, Pragmatizm* (Birikim, 2010), *Tren Bir Hayattır* (derleme, İletişim, 2012), *Çizgi Açığı: Futbol Yazıları Çizileri* (İletişim, 2013), *Sayfiye: Hafiflik Hayali* (derleme, İletişim, 2014), *Bir Berber Bir Berbere* (derleme, İletişim, 2015), *Cereyanlar* (İletişim, 2017), *Zamanın Kelimeleri* (İletişim, 2018).

İÇİNDEKİLER

<i>Sunuş</i>	7
<i>İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği</i>	13
<i>Muhafazakârlığın Çatallanan Yolları ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri</i>	53
<i>Din ve Milliyetçilik: Lügat ve Gramer İslâmcılıktaki Milliyetçilik, Milliyetçilikteki İslâmcılık</i>	97
<i>Kaynakça</i>	147

SUNUŞ

Milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslâmcılığın üç ayrı siyasal ve ideolojik pozisyon olarak düşünülmesine alıştık. Örtüşmeler, ortak paydalar ve toplama-çıkarmalarla, sağ siyasetin ve ideolojinin sıfır toplamı oyununun terimleri sayılır bu üçlü. Böyle de bakılabilir; gündelik siyasete, konjunktüre takılı kalacağını, habire yeni tasnif ve tasvirleri icap ettireceğini, zaman zaman bu üçlü arasında “yeni” ve “şok” sentezler keşfedip sonra buradan pek de “yeni” bir sonuç doğmadığını görmek gibi şaşkınlıklara yol açabileceğini bilmek ve dikkatli olmak kaydıyla, bu yaklaşımın faydaları olabilir.

Ben bu üçlüye başka bir yerden bakmayı deniyorum: milliyetçilik, muhafazakârlık, İslâmcılık arasında bir içişlik varsayıyorum, üçünü sağ gövdenin birbiriyle uyumlu organları gibi düşünüyorum. Az evvel kifayetsizliğini belirttiğim yaklaşım çerçevesinde de bu yumaklaşmayı görebiliriz gerçi: üç pozisyon arasındaki sınırların iyice belirsizleştiğini, içiçe geçtiklerini söyleyebiliriz. Bilhassa taşranın siyasal ikliminde on yıllardır apaçık olduğu gibi; 80’lerden beri Yeni Sağ çılgınlığıyla evrensel bir hakikat haline geldiği gibi...

Mamâfih taşra eşrafının AP-MHP-MSP gelenekleri içindeki yatay geçiş alışkanlığından da, liberalizm-muhafazakârlık-milliyetçilik-dincilik-ırkçılık (ilâveten teknokratizm-sosyal Darwinizm, hatta ilericilik ve daha neler neler) arasında yapboza elverişli bir imgesel havuz oluşturan Yeni Sağ'ın siyaseti ve düşünceyi dumura uğratan geniş mezhepliliğinden de başka bir şey kastediyorum.

Önerdiğim, milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslâmcılığı, pozisyonlar olmaktan ziyade 'haller' olarak anlamaktır. Fizikteki "maddenin halleri" gibi: katı, gaz, sıvı... Milliyetçiliği, muhafazakârlığı ve İslâmcılığı, Türk Sağının birbirine dönüşebilir oluş biçimleri olarak yorumlamaya çalışıyorum. Bunlardan birinde veya ötekinde Türk Sağının 'maddesini' görmek istiyorsak, o maddenin bir bileşeni veya kanadıyla falan değil bir hâliyle karşı karşıya olduğumuzu hesap edersek, durumu daha iyi anlarız, diye düşünüyorum.

Bu anlam çerçevesinde, salt bir ideoloji değil, bir zihniyet örgüsü olarak düşündüğüm *milliyetçiliği* Türk Sağının grameri/dilbilgisi olarak ele alıyorum. İçerikleri, kavramları, imgeleri uyarılama, uydurma gücü esas olarak ondadır. Milliyetçilik, maddenin halleri mecazına başvurursak, Türk Sağının katı hâlidir.

İslâmcılığa, Türk Sağının lügatçesi olarak, imge, değer, ritüel kaynağı olarak bakıyorum. Tek kaynak değil tabii; ama belki en bereketli, en hararetleli kaynak, onsuz olunmaz bir hayat pınarı. Mecazımızı zorlarsak, İslâmcılık Türk Sağının sıvı hâlidir - kap değiştirme ve mecra bulma gücü modernlik kadar yüksek!...

Muhafazakârlık, içeriklerin ve zihniyet kalıplarının ötesinde bir ruh hali, duruş/duyuş biçimi, üslûptur; Türk Sağının 'havasıdır'. Burada "maddenin halleri" mecazını çok güzel istismar edebiliriz: muhafazakârlık, -hele buharlaşana düşkünlüğüyle-, Türk Sağının gaz hâlidir - 'gaz'ın âmiyâne kullanımı-

larını da (“gaz verme, gaza getirme”) hesaba katıyorum...

Türk Sağının ideolojik unsurlarını incelemediğimi ısrarla tekrarlamalıyım. ‘Halleri’ düşünmek, başka bir bakış açısı. Başka ideolojik pozisyonlar ve paketler olabilir miydi, bir ‘hal’ olarak düşünebileceğimiz? Faşizm olabilirdi kuşkusuz: bir reaksiyon, bir tepkime hâli... Daha çok da haller arası bir durum, bir cereyanda kalma hâli. Sahiden de faşizmi milliyetçilik-muhafazakârlık-İslâmcılık arasındaki hava boşluklarında bulmuyor muyuz? Ya liberalizm? Türkiye’de liberalizmin bir akım olarak hükmü yok; olsa olsa, alabildiğine dar bir programatik, asla bir ‘hal’ değil. ‘Piyasa toplumunun kendiliğinden ideolojisi’ gibi bir anlama zorlarsak, bir ‘hal’ olarak düşünebiliriz onu. Kapitalizm gibi bu ‘kendiliğinden-liberalizm’ de yalın halde ve ‘cismen’ varolmaz, her yere, her şeye ve her hâle nüfuz eder, ayrıştırılamayacak kadar yaygın bir haldir. Kısacası, faşizmin ve liberalizm birer ‘hal’ olarak ayır-dedilmesi müşkül ve varlık kazanabilmek için her halükârda üçlümüzle telif edilmeleri şart. O halde, bir şey kaçırdığımız düşüncesine kapılmadan devam edebiliriz.

Tabii bu üç halin, sağı biçimlendirmekten başka işlevleri de tartışılabilir. Örneğin sol milliyetçilik, muhafazakâr solculuk vb. vakalar üstünde durulabilir. Ben bu çalışmada, bu üç halin Türk Sağcılığını biçimlendirmekteki işlevleriyle sınırlıyım.

* * *

Elinizdeki kitap, Türk Sağının milliyetçilik, muhafazakârlık, İslâmcılık hallerini yakın dönem siyasal düşünce tarihi çerçevesinde ele alan üç denemeyi biraraya getiriyor. Üçü de daha evvel yayımlanmış yazılara dayanıyor. “İnşa Döneminde Türk Milli Kimliği”nin ilk biçimi *Toplum ve Bilim*’de (71, Kış 1996), “Muhafazakârlığın çatallanan yolları ve Türk muhafazakârlığında bazı yol izleri”nin ilk biçimi yine *Top-*

lum ve Bilim'de (74, Güz 1997), "Din ve Milliyetçilik: Lügât ve Gramer" in ilk biçimi ise *Birikim*'de (91, Kasım 1996) çıktı.

Bu kitaba taşınırken üç yazı da gözden geçirildi ve başta İslâmcılık-milliyetçilik ilişkisiyle ilgili yazı olmak üzere, bir miktar geliştirildi. (Üç makalenin kaynakçaları da birleştirildi.)

Bu üç yazı, milliyetçilik, muhafazakârlık, İslâmcılık hakkında kuramsal bir yaklaşım da sunuyorlar. Özellikle kavramlaştırılması hayli geri kalmış olan muhafazakârlıkla ilgili makalede kuramsal kısım hayli ağırlıklı yer tutuyor. Yazıların kendi içinde, konu ettikleri akımları Türk Sağ'ının bir hâli olarak mahsus izah eden bir kurgunun yer almadığına dikkat çekmeliyim. Yazılarda başka tekrarlar var ama böyle bir hatırlatma ve didaktizm yok. Hatta milli kimliğin kuruluşuyla ilgili makale, meseleyi Türk Sağıyla ilgili bir mesele olarak dahi tanımlamıyor. Fakat her makalenin konusuna yaklaşım biçimi, yukarda sunduğum bağlam açısından işlevseldir; milliyetçiliği, muhafazakârlığı ve İslâmcılığı içerikleri ve müstakil programlar olmaları itibarıyla değil, Türk Sağının genel bağlamı içinde onlara atfettiğim 'halleri' açıklamaya elveren bir bakış açısından tartışıyorlar. Şöyle ki;

Milliyetçiliği, Türk Sağının gramerini teşkil edişini anlatmaya elveren veçhesiyle; millî kimliğin kuruluşu bábında ele aldım. Burası, milliyetçilikle, daha yansızmış gibi tınlayan milliliğin kesiştiği yerdir; bu bakımdan, milliyetçiliğin sadece Sağa mahsus olmadığını görmek için de gayet elverişli bir ân ve yerdir. Bu önemli uğrağın, zaten birçok yönüyle ilgili bıktırasiya yazdığım Türk milliyetçiliğini konumlamaya yeteceğini düşündüm.

Muhafazakârlığım, tekrarlırsam, bir program veya ilke değil, bir ruh hâli, bir üslûp, bir 'stil' olarak düşünüldüğünde nasıl yaygın bir varoluş olduğuna dikkat çekmeye çalıştım. Türkiye'de kültürel ve etik bir program olarak düşünürsek son derece güdük ve 'yalan' olduğunu söyleyebilece-

ğimiz muhafazakârlık, Türk Sağının (yine aynı kayıt: sadece Sağın mı?) modernizmle baştme serüveninin aslî sıfatıdır belki de.

İslâmcılığ, bu çok boyutlu konuyu, hususen onun Türk Sağının bir hali olmasını sağlayan yönüyle alıyorum: İslâmcılığın (ve umumiyetle “dinciliğın”) milliyetçilikle, yani gramerle ilişkisini tartışarak. Mecazımıza başvurursak: ‘sıvı’nın katılaşmasını inceleyerek...

* * *

Türk Sağını çözülemeye dönük böyle bir inceleme beyhûde bir çaba olmasın? Siyasette sağ-sol ayrımının silindiğiyle ilgili harcıâlem yargı, buna bağlı olarak (sağ-sol ayrımı bakî kalsa bile) siyasetin ideolojisizleşip fikirsizleştiği, pazarlamaya dönüştüğü postmodern manzara, üstüne bir de Türkiye’de siyaset bezirgânlığının olağanüstü geniş mezhepli karakteri, bu soruyu sordurabilir.

Sol-sağ ayrımının silindiği iddiasına zerre kadar kıymet vermiyorum - bu iddia bizatihî sağcılığın dikalâsıdır. Ayrımların izini sürmek için alışılan kerterizler iş görmüyor olabilir; o zaman zaten bildiğimiz adreslerle ve sıfır toplamlı matematikle yetinmeyip, özellikle de sağ söylemin nasıl işlediğini kurcalamak şart oldu demektir.

Siyasetin ideolojisizleşmesinin kuşkusuz geçerliliği var. Ama “o kadar da değil”. Müfrit postmodernistlerin ciddileri bile o kadar abartmıyorlar böylesi tespitleri! Pazarlama bile neticede ideolojilerle, fikirlerle yapılıyor. İdeolojilerin, fikirlerin sabit pozisyonları ifade etmekten uzaklaşıp bir yapboz oyununun parçalarına dönüşmesi, onları tamamen ehemmiyetsizleştirmediği gibi; ideolojileri, fikirleri içerikler ve pozisyonlar olmaktan öte ‘haller’ olarak düşünme önerisini güçlendiriyor - ‘artık’ eskisi gibi anlayamadığımızı, bu yordamla daha fazla anlayabiliriz.

Sağın/sağcılığın mümeyyiz vasıflarından biri, kendine bakmamak, kendine dönük eleştirelilikten uzaklıktır - zaten sağın, sağ düşünce mekteplerinin kendini tarifi, hamâset sıyrımlarını pek aşmaz. Bu nedenle, sağın tarifinin ve eleştirel tahlilinin, açıkçası başlıbaşına solun fikrî üstünlük göstergesi olduğunu, olması gerektiğini düşünüyorum. Solun esaslı bir farkının, karşıtını dahi değiştirebileceği inancı ve değiştirme iradesi olduğu fikrine bağlıyım - 'sağı sağdan iyi bilmek', üstümüze vazifedir.

Solculuk hesabına, Türk Sağını anlama merakını hep taşıyorum. Çünkü sağın hegemonyası altında bir dünyada ve ülkede yaşıyoruz. Sağın salt iktidar teknolojileriyle ve madî temelleriyle sınırlı olmayan ve gerçekten kitlesel ölçekte yeniden üretilen, kendini algılayış, kendi kendini meşrulaştırış erkânını anlamanın, bu hegemonyayı kırabilmek açısından hayatî bir merak olduğunu düşünüyorum.

Bir de tabii Türkiye Solunun bu konudaki meraksızlığı, lâkaydîsi, klişeciliği (Kemal Can'la birlikte yazdığımız *Devlet Ocak Dergâh'*tan beri dert yaşıyoruz) bu sahada daha çok çalışmak gerektiğini düşündürüyor - bir nevi, durumdan görev çıkartmak!

Elinizdeki kitabın da parçası olduğu araştırma ve yazı silsilesi, bu kaygıların ürünü. "Ödevimi yaparken" eninde sonunda ikincil kaynaklara dayanıyorum; yaptığım harmanın özgün yanı, bu Sunuş yazısında çizmeye çalıştığım teorik ve siyasal bakış açısı olmalı. Umarım kaygılarım, niyetlerim ve yorumlarım, acemilik, yüzeysellik ve abartma paylarını aşmış okuyanlara ulaşır. Dileğim, hemfikir olmayanlara bile, anlamlı sorular sorabilmiş olmaktır.

Tanıl Bora
Ankara, Mart 1998

İNŞA DÖNEMİNDE TÜRK MİLLÎ KİMLİĞİ

Kimliğin verili bir yapı olmadığı, tarihsel olarak inşa edilen ve sürekli yeniden inşa edilen, başka türlü de kurulmuş olabilecek -ve hâlâ kurulabilecek- bir kategori olduğu kabulünden hareket ettiğimizde; millî kimliklerin oluşumunu da özgül milliyetçi oluşumların bir cüzü olarak ele almamız gerektiği açıktır. Milliyetçi hareketlerin oluşumunda, millî devletin kuruluş süreci belirleyici bir önem taşıyor. Zira bu hareketlerin oluşum evresindeki söylemler, imgeler, anlatılar nebulasına bir şekil vererek millî kimliğin de resmini çizen uğrak, millî devlet ve onunla birlikte teşekkül eden modern iktidar aygıtıdır. İktidar, icraatıyla ve söylemiyle, bir millet ve bir kimlik kurar; “aslında kimiz?” ve “nasıl olmalıyız?” sorularının cevaplarını sabitler. Elbette yoktan varedilen bir kurgu değildir bu. Modern-öncesi (millet-öncesi) tasavvur dünyasından milletleşme sürecine taşınan malzemeye, daha doğrusu bu malzemenin milletleşme ve modernleşme sürecindeki işleniş biçim(ler)ine dayanır. Millet ve millî kimliğin özsel değerler, ‘kendinde şey’ler olmadığını söylüyorsak, millî kimliğin neyle

(hangi özle) değil nasıl kurulduğuna bakmalıyız. Çünkü o ‘öz’e yüklenen vasıfları da belirleyen, millî kimliğin kuruluş biçimidir, bu süreçte üretilen argümanlar, tartışmalar, tasavvurlar, kaygılardır.

Türkiye’de milliyetçiliğin oluşumuna ve millî kimliğin inşasına ilişkin yorumlarda, bu sürecin kurgusal boyutunun ihmal edilmesi hatta önsel olarak reddedilmesi esastır. İrkçı-milliyetçi düzçizgisel tarih anlayışını, onun sivriliklerini törpüleyen resmî tarihi, resmî tarihi biraz ‘nesnelleştirip’ Aydınlanmacı-demokrat bir misyonla giydirmeye çalışan Kemalist yorumu (son ve tipik örneği Güvenç 1993, daha klasik örnek Berkes 1978) bir yana bıraksak bile, Türk millî kimliğini nasıl kurulduğu sorusunu esas alarak tanımlama alışkanlığı zayıftır. Kuruluş sürecinin tasavvurlarına ve bilhassa Osmanlıcılık-İslâmcılık-Türkçülük tartışmalarına eğilindiğinde bile, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Anadolu’da bir millet inşasına dayanak olabilecek sadece “Türk unsuru”nun kalması vakiasının, bu tartışmaların ortaya çıkardığı soruları, ayrımları, tereddütleri topyekûn bir çözüme ulaştırdığı (kimi yorumculara göre ise basbayağı gereksizleştirdiği veya zamanında da yersiz olduğunu kanıtladığı) varsayılıyor - en azından örtük olarak. Oysa bu “fiilî durum”, “Türk kimliği”ni, millet ve millî kimlik inşa sürecinin ‘özü’ olarak başlıbaşına doğallaştıran bir olgu değildir. Dünyanın herhangi bir coğrafyasında fiiliyata dökülebileceği şüpheli bir teorik varsayım gerçek olsa ve ülke sadece “etnik Türkler”le meskûn olsa bile, millet inşa süreci ve millî kimlik tanımı sorunsaldır. “Türk” bir doğal element gibi tanımlanamaz, kendini “Türk” olarak algılaması/kurması “ölçüsünde “Türk” olur; millî devlet, o “saf” Türklere de Türklük öğretmek ve bunun için öğretilecek o Türklüğün içeriğini tasarlamak durumundadır. Kaldı ki bu teorik varsayımı bir yana bırakırsak, Osmanlı bakiyesi ül-

kede kala kala sadece Türklerin kaldığı faraziyesi de geçersizdir. Birincisi, “Türk unsuru” hanesine yazılanlar arasında kendini “Müslüman” olarak algılayanlar vardır, daha küçük bir ölçekte “Kürt” olarak algılayanlar vardır, dahası salt yerel varoluşları ve benlikleriyle algılayanlar vardır. İkincisi, Millî Mücadele Anadolu’sunun yegâne meskûnunun “Türk unsuru” olmadığı malûmdur; sair Müslüman toplulukların yanısıra küçümsenmeyecek bir gayrimüslim yerli nüfus vardır, dolayısıyla Türk milletinin ve Türk millî kimliğin kuruluşunda ‘Öteki’ unsurlarla fiilî ve söylemsel ilişkinin nasıl kurulduğu tayin edici önemdedir. Türk millî kimliği, bu zeminde yürütülen ideolojik inşa süreci incelenmeksizin ve sorunsallaştırılmaksızın yorumlanamaz. Daha doğrusu, bu yapılmadığı takdirde ancak milliyetçi/özcü bir şekilde yorumlanabilir. “Milliyetçi/özcü” kavramını Türk milliyetçiliğine özgülemeden, sıfat anlamıyla, bir zihniyet kalıbını tanımlamak için kullanıyorum (Laçiner 1995; Billig 1997: 10). Bunu, “resmî ideoloji”yi aşmanın, resmî milliyetçiliğin millî öznesini veya özne tanımını sorgulamakla değil, o öznenin nasıl tanımlandığını sorgulamakla mümkün olabileceğini vurgulamak için belirtiyorum. Nitekim resmî tarihe eleştirel bakan İslâmcı muhalefet de, Kürt ‘millî tarih’ yazımı da, kendi kimlik politikaları doğrultusunda aynı milliyetçi/özcü kalıbı yeniden üretiyor.

Türkiye’de millî kimliğin kuruluş biçimine geçmeden evvel, Türk milliyetçiliğinin oluşum bağlamı hakkındaki bazı temel kabullerimi aktarmalıyım. Yazının esas konusunu teşkil etmeyen bu bağlama ilişkin sadece bazı değinmeler yapacağım.

Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılın son çeyreğinde tekevvün (*genesis*) eden milliyetçilik, Avrupa imparatorluklarının/hanedanlıklarının millî devlete dönüşme yöneliminin gecikmiş tekrarı sayılabilir (Anderson 1993: 100-103).